

ANDREA
MARCOLONGO

ΤΟ

ή Πώς ο Βιργίλιος

ΔΙΔΑΓΜΑ

μπορεί να σε βοηθήσει

ΤΗΣ

σε δύσκολους καιρούς

ΑΙΝΕΙΑΔΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

ANDREA MARCOLONGO

ΤΟ ΔΙΔΑΓΜΑ
ΤΗΣ ΑΙΝΕΙΑΔΑΣ

*Ἡ πῶς ὁ Βιργίλιος μπορεῖ
να σε βοηθήσει σε δύσκολους καιρούς*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ἄννα Παπασταύρου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες
Andrea Marcolongo, *Το δίδαγμα της Αινειάδας*

Τίτλος πρωτοτύπου: *La lezione di Enea*

Μετάφραση: Άννα Παπασταύρου

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Διορθώσεις: Γιώργος Ανδρικόπουλος

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Copyright© Gius. Laterza & Figli, 2020

Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

(Εκδόσεις Πατάκη), 2020

Πρώτη έκδοση στην ιταλική γλώσσα από τις εκδόσεις Editori

Laterza, Ρώμη, 2020

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Δεκέμβριος 2022

Κ.Ε.Τ. Δ382 Κ.Ε.Π. 772/22 ISBN 978-618-07-0355-9

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

για την πατρίδα μου, την Ιταλία

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Το δίδαγμα του Αινεία	13
I. Πώς γεννιέται αυτό το βιβλίο	19
II. Δακρύζοντας. Η ιστορία του Βιργίλιου και της Αινειάδας	31
III. Όχι τι να κάνεις, αλλά πώς να το κάνεις. Ο ρόλος της Μοίρας στην Αινειάδα	60
IV. Να είσαι ο Αινείας. Η τόλμη στην pietas	89
V. Ένα γυναικείο ζήτημα. Η Διδώ και ο έρωτας στην Αινειάδα	109
VI. Οι πύλες των ονείρων. Η Αινειάδα την εποχή της ηγεμονίας του Αυγούστου	142
VII. Οι άλλοι, κι έπειτα εμείς. Η Ιταλία και οι Ιταλικοί Λαοί στην Αινειάδα	180
VIII. Αξιοθαύμαστο. Το στίλ της Αινειάδας και των εξαμέτρων της	217
IX. Η τύχη βοηθάει τους τολμηρούς. Η πρόσληψη της Αινειάδας από τη μεταγενέστερη λογοτεχνία . . .	243
Βιβλιογραφία και ευχαριστίες	275
Παραρτήματα	
Η Αινειάδα, μια σύντομη περίληψη	289
Ποιος ήταν ο Αινείας;	293

Το δίδαγμα του Αινεία

Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem,
fortunam ex aliis.

(Αινειάδα, XII, στ. 435-436)

Μάθε, παιδί μου, τη γνήσια ανδρεία
και τον μόχθο από μένα·
την τύχη μάθε την από άλλους.

Αν η ιστορία της λογοτεχνίας μπορούσε να συνοψιστεί σε μια πρόκληση ανάμεσα σε κλέφτες κι αστυνόμους, καταπώς φαίνεται ως χτες ήμασταν όλοι με το μέρος των κλεφτών. Ποτέ δεν άκουσα στην ερώτηση «ποιος είναι ο αγαπημένος σου ήρωας» κανέναν ν' απαντάει: ο Αινείας. Κι όσο να πει κανείς, για ένα διάστημα έζησα και στη Ρώμη.

Αν από τον Αινεία έχουμε αποκομίσει μια έστω και μακρινή εντύπωση –που σίγουρα δεν είναι δεδομένη, γιατί πιο συχνά για εκείνον δεν έχουμε απολύτως τίποτα να πούμε, απλώς αδιαφορούμε πλήρως– είναι ότι ήταν ένας παραλυμένος. Υπάλληλος της μοίρας, με μάλλον... εύκαμπτη σπονδυλική στήλη. Κάποιος που σχεδόν κατά τύχη, ταλαιπωρημένος από τους θεούς, φτάνει να ιδρύσει μια αυτοκρατορία εν αγνοία του. Κι όταν του συμβαίνει κάτι πραγματικά επικό, όπως το να σαγηνευτεί από μια ακαταμάχητη Καρχηδόνια βασίλισσα, πρόθυμη να του χαρίσει το βασίλειό της,

το βάζει τρομαγμένος στα πόδια. Στο κάτω κάτω, ποιος ήρωας τριγουρίζει στη Μεσόγειο με τα χέρια ενωμένα σε προσευχή, παίρνοντας δύναμη μόνο από την *pietas*¹ του;

Για πολύ καιρό αναρωτιόμουν ποιοι ήταν οι λόγοι γι' αυτές τις σοβαρές προκαταλήψεις που βαρύνουν την προσωπικότητα του Αινεία και που θα καθιστούσαν την Αινειάδα ανάγνωσμα για τους πνευματικά αδύναμους. Πολύ πρόσφατα κατάλαβα ότι αυτή η ανακατεμένη με δυσαρέσκεια αμηχανία που νιώθει κανείς διαβάζοντας το ποίημα του Βιργίλιου –ή έστω και μόνο ακούγοντας να γίνεται λόγος γι' αυτό– δεν συνδέεται τόσο με την κάθε άλλο παρά μεγαλειώδη μορφή του Αινεία, όσο με τη χρονική στιγμή που θα διαβάσει την Αινειάδα. Και σ' αυτό το «πρόσφατα» που είπα λίγο πιο πάνω είμαι υποχρεωμένη να προσθέσω: δυστυχώς.

Η Αινειάδα δεν είναι ένα ποίημα για ειρηνικούς καιρούς. Οι στίχοι της δεν προσφέρονται για εποχές που τα πράγματα πηγαίνουν ήρεμα. Όταν όλα πάνε καλά, η Αινειάδα μοιραία σε κάνει να βαριέσαι του θανατά – κι είναι πολύ τυχεροί όσοι, ανά τους αιώνες, είχαν την πολυτέλεια να χασιμουριούνται με τα εξάμετρά της. Αλίμονο σ' εμάς, γιατί για μας το άσμα του Αινεία προορίζεται για τη στιγμή που βιώνουμε την επείγουσα ανάγκη να προσανατολιστούμε σε ένα μετά που μας σαστίζει επειδή ακριβώς είναι ολότελα διαφορετικό από το πριν, όπου ζούσαμε πάντα. Για να το πούμε με όρους μετεωρολογίας: η Αινειάδα είναι το ανάγνω-

1. *Pietas*: η λατινική λέξη σημαίνει 1. ευσέβεια, 2. δικαιοσύνη, 3. πραότητα, εύνοια. Η πρώτη σημασία προσεγγίζει περισσότερο τον χαρακτήρα του Αινεία. (Όλες οι υποσημειώσεις είναι της μεταφράστριας του βιβλίου.)

σμα που συνιστάται θερμά όταν βρισκόμαστε στη μέση μιας καταιγίδας, και μάλιστα χωρίς ομπρέλα – τις ηλιόλουστες μέρες λίγο χρησιμεύει, ή και καθόλου.

Εξάλλου, από την πρώτη στιγμή έτσι ήταν. Και μάλιστα, έτσι ήταν προτού καν γίνει η αρχή. Ο Βιργίλιος έγραφε για τον κάματο του Αινεία και στο μεταξύ προσπαθούσε να παραμείνει σταθερός όπως μπορούσε μέσα σ' ένα ιστορικό κλίμα όπου η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία σήκωνε υπεροπτικά το κεφάλι μέσα από τα ερείπια της Δημοκρατίας.

Συνέβη κατά τον Μεσαίωνα, όταν κανείς δεν ήξερε πού να πάει ούτε σε ποιον να ανήκει ούτε τι γλώσσα να μιλήσει μετά την κατάρρευση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας – ο Ρωμύλος Αυγουστύλος είχε εκθρονιστεί από τον Οδόακρο μ' ένα χαστουκάκι στο μάγουλο. Έτσι έγινε και στη Φλωρεντία του Δάντη, που ήταν διαιρεμένη, όπως διαιρούνται τα κύτταρα, σε Γουέλφους και Γιβελλίνους, σε Λευκούς και Μέλανες – προσδοκώνοντας, εκατό χρόνια αργότερα, έναν Λαυρέντιο Μεγαλοπρεπή των Μεδίκων. Και επανήλθαμε να ζητάμε τα ρέστα από τον Βιργίλιο ακόμα και μεταξύ του δέκατου ένατου και εικοστού αιώνα, σ' έναν κόσμο μετέωρο ανάμεσα στην ευφορία που υπαγορεύεται από την αύρα του νεωτερισμού και τον τρόμο μήπως προκύψουν οι παράπλευρες συνέπειές του: το «νέο» έχει πάντα απερίγραπτο βάρος.

Για να μη μιλήσουμε για το πιο σημαντικό πριν και μετά, το οποίο διαιρεί σε δύο μη συγκοινωνούντα μέρη την ανθρώπινη ιστορία: τη γέννηση του Χριστού. Για μεγάλο χρονικό διάστημα έγινε προσπάθεια να εντοπιστεί το άγγελμα της νέας χριστιανικής εποχής στους στίχους του Βιργιλίου, και αυτοί οι στίχοι να υποταχθούν στην προσπάθεια ν' απο-

κτήσει γερά θεμέλια κάτι που, ακριβώς λόγω της θεϊκής του φύσης, δεν μπορεί να τα διαθέτει – και που επομένως είναι ανήκουστο και γι' αυτό προκαλεί ανησυχία.

Κατά βάθος, είναι φυσικό. Σε καιρό ειρήνης και ευημερίας, ζητάμε από τον Όμηρο να μας διδάξει τη ζωή: ορθώς διεκδικούμε κάτι παραπάνω από μια μονότονη γαλήνη μέσα στην οποία θα μπορούμε να ζούμε ελεύθεροι. Ο θυμός μας, για να μιλήσω σαν τους Έλληνες φιλοσόφους, με άλλα λόγια «η ζωτική μας ορμή», η δίψα μας για ζωή, καλπάζει του σκοτωμού – και αν πράγματι, μέσα μας, καθοδηγούμαστε από τον ηνίοχο, κατά τη θεωρία του Πλάτωνα στον Φαίδρο, αυτό σίγουρα που σέρνει τώρα το άρμα μας είναι το μαύρο άτι του πάθους· και το λευκό άλογο του ορθολογισμού μπορεί κάλλιστα να περιμένει.

Ωστόσο, σε κάθε καμπή της Ιστορίας, ο αναγνώστης σπεύδει ν' αφήσει στο κομοδίνο την *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια* και τρέχει να πιάσει από το ράφι την *Αινειάδα*. Η μοναδική μας παρόρμηση είναι ο φόβος και η απελπισμένη ανάγκη να επιβιώσουμε – ο αόρατος ηνιοχός μας δεν προβληματίζεται πια πώς θα οδηγήσει την άμαξα, αλλά πώς θα την ξαναστήσει όρθια, καθώς έχει εκτροχιαστεί κι έχει κουτσάνει και τα δύο άλογα.

Γιατί δεν μας τα είπαν ποτέ όλα αυτά για την *Αινειάδα*; Σε εποχές πολέμου σίγουρα δεν γίνονται ιδιαίτερα προσεγμένες κριτικές εκδόσεις. Και σε καιρό ειρήνης θέλουμε μόνο να προσπεράσουμε, να λησμονήσουμε.

* * *

Καθισμένοι στην όχθη περιμένοντας το πτώμα του άλλου, είναι κάτι παραπάνω από θεμιτό να επιτρέψουμε στον εαυτό μας την πολυτέλεια να διαλέξουμε σε ποια μεριά να στα-

θούμε, ανάμεσα στον Έκτορα και τον Αχιλλέα, ή να ξεφυλλίσουμε τη λίστα με τις περιπέτειες του Οδυσσέα, μαζί με τις γυναίκες του. Αντίθετα, όταν πρέπει να πολεμήσουμε, ώστε το πτώμα που θα περάσει το ποτάμι να μην είναι το δικό μας, τότε προβάλλει η ανάγκη του Αινεία. Κι όμως, πώς είναι δυνατόν, παρότι αναγνωρίζουμε ότι είναι τόσο απαραίτητος, να μην μπορούμε παρά να τον αποστρεφόμεστε, έστω λίγο; Γιατί ο ήρωας του Βιργιλίου δεν κάνει τίποτα για να μας παρηγορήσει. Ίσα ίσα, τολμάει ακόμα και να μας προκαλεί.

Η Αινειάδα αρχίζει στα ερείπια, της Τροίας – και άλλο δεν κάνει από το να γκρεμίζει αυτό που πιστεύουμε ότι θέλουμε και ότι νιώθουμε, ενώ είμαστε καθισμένοι πάνω στα δικά μας ερείπια. Τον φόβο πάνω απ' όλα. Υποφέρει ο Αινείας, υποφέρει σε κάθε του πράξη, κι όμως φαίνεται απρόσβλητος στην επίθεση του άγχους. Εκεί που εμείς σαστίζουμε και τρομάζουμε –και πολύ δικαιολογημένα–, αυτός προσπερνάει και δεν σταματάει να προχωράει.

Κλαίει σπαραχτικά, όπως θα δούμε. Όμως στον φόβο απαντάει πάντα με τόλμη. Δεν αποφεύγει να κοιτάξει κατάρματα τη φρικιαστική πραγματικότητα. Δεν διστάζει να δώσει όνομα σε αυτό που μέχρι πριν από λίγο ήταν άγνωστο σε όλους. Ν' αντιμετωπίσει φαινόμενα που ποτέ ως τότε κανείς δεν είχε ζήσει.

Ο Αινείας σκέφτεται, καταγράφει, πασχίζει να καταλάβει. Ανασυνθέτει το ασαφές μάγμα του χάους με τη σθεναρότητα της λογικής. Ακριβώς γι' αυτό, ο Αινείας παρουσιάζεται τόσο απεχθής στην αρχή. Όπως κι εμείς, δεν ξέρει τι να κάνει, και όμως το κάνει. Όπως κι εμείς, δεν ξέρει από πού ν' αρχίσει, και όμως κάνει την αρχή μες στις αμφιβολίες του. Είναι εκνευριστικό, πράγματι – γιατί άλλο δεν κά-

νει από το να μας θυμίζει πόσο σημαντικό και επιτακτικό είναι να συνεχίσουμε.

Επιπλέον, ο Αινείας δεν ανταποκρίνεται διόλου στο ξεθωριασμένο πρότυπο του ισχυρού ανδρός (ευπρόσδεκτες εδώ οι προκαταλήψεις για το πρόσωπό του, εφόσον στην άλλη όψη του νομίσματος είναι η δικτατορία). Είναι οτιδήποτε άλλο πέρα από άνδρας-ηγέτης στα χέρια του οποίου θα εναποθέταμε το βάρος της θεμελίωσης ενός έθνους – για να νίψουμε εμείς στη συνέχεια τας χείρας μας, απαλλαγμένοι κατ' αυτόν τον τρόπο από την ευθύνη να σκεφτόμαστε γι' αυτό.

Ο Αινείας δεν ορίζει κανέναν, πέρα από μια χούφτα δυστυχημένους σαν κι αυτόν. Ούτε και είναι τόσο δυνατός – στο ταξίδι του από την Τροία στο Λάτιο, άλλο δεν κάνει από το να σκοντάφτει. Και δεν είναι βέβαια μόνος, αφού ταξιδεύει φορτωμένος με έναν πατέρα στους ώμους, έναν γιο από το χέρι, και τους Εφέστιους Θεούς² στις αποσκευές. Τουλάχιστον να είχε ένα όπλο, μια μαγική συνταγή, μια υπερδύναμη για να τον ξεχωρίζει από εμάς τους μπανάλ επιζήσαντες – κάτι που να μας απαλλάσσει από το μοιραίο συμπεράσμα πως, αφού μπορεί αυτός, τότε μπορούμε κι εμείς.

Μόνο ένα πράγμα σημαίνει να είσαι ο Αινείας. Στην καταστροφή ν' απαντάς: ανοικοδόμηση. Αυτό είναι το δίδαγμά του.

2. Penates: κατά τις ρωμαϊκές δοξασίες, πνεύματα προστάτες του οίκου και της αποθήκης.

I

Πώς γεννιέται αυτό το βιβλίο

Καθετί παραμένει–
καθετί απομένει–
καθετί υπομένει–
καθετί επιμένει–

(Τζόρτζιο Μανγκανέλλι,³
Appendice IIA, Poesie)

Η αλήθεια είναι πως αυτό το βιβλίο δεν ήθελα να το γράψω. Για τον Βιργίλιο θα προτιμούσα να είχα συνεχίσει να έχω συγκεχυμένες και ασταθείς ιδέες, να μην μπορώ να πω με βεβαιότητα αν η ποίησή του μου άρεσε ή με έκανε να πλήττω θανάσιμα. Την *Αινειάδα* θα ήθελα ίσως να συνεχίσω να την ανοίγω από περιέργεια κάθε τρία ή τέσσερα χρόνια, όπως έκανα από τα χρόνια του πανεπιστημίου – να σημειώνω στα μπλοκάκια μου ότι δεν μου έβγαζε νόημα από το ποίημα, αναβάλλοντας επ' αόριστον την υποχρέωση να καταλάβω.

Κάποια στιγμή είχα δοκιμάσει ακόμα και να κατανοήσω τον Βιργίλιο σε βάθος κι όχι χωρίς ισχυρογνωμοσύνη. Εκείνη την εποχή δεν είχα παρά κάτι σκόρπιες σημειώσεις, κά-

3. Giorgio Manganelli (1922-1990): Ιταλός δημοσιογράφος, avant-garde συγγραφέας, μεταφραστής και λογοτεχνικός κριτικός, από τους ηγέτες του πρωτοποριακού λογοτεχνικού κινήματος Gruppo 63 στην Ιταλία τη δεκαετία του 1960.

ποιες ανυπόστατες υποψίες, που θα αποτελούσαν ενδεχομένως τον σκελετό κάποιου βιβλίου, το οποίο στη συνέχεια ανέβαλλα για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, που κατέληξα να το λησμονήσω. Δεν το θεωρούσα επείγον.

Όσπου τα περασμένα Χριστούγεννα, ενώ ετοιμαζόμουν να μετακομίσω από τη Ρώμη στο Παρίσι, εκείνα τα μπλοκάκια πρόβαλαν πάλι μέσα από τις κούτες: τα ξανάνοιξα, περιέργη να δω, έχοντας αλλάξει και πατώντας σε μια άλλη όχθη πια, πώς ήμουν κάποτε. Εντυπωσιάστηκα παρατηρώντας ότι είχα προσπαθήσει να διερευνήσω το νόημα της Αινειάδας ήδη πολύ προτού φτάσω να καταγράψω τους πολύ προσωπικούς λόγους για τους οποίους αγάπησα την ελληνική γλώσσα. Πάνω απ' όλα, με εντυπωσίασε το γεγονός ότι έπρεπε να συνειδητοποιήσω την αποτυχία μου. Χρόνια αργότερα βρίσκω πιο πίσω από το σημείο από όπου είχα ξεκινήσει, υποχρεωμένη να αποδεχτώ ότι από το ποίημα του Βιργιλίου ακόμα δεν είχα καταλάβει τίποτα. Και, αντί να τα βάλω με τον εαυτό μου και να τον υποχρεώσω να εμβαθύνει περισσότερο, αγαλλίασα με την επιπολαιότητά μου κι έπιασα να κοροϊδεύω τον Βιργίλιο – όπως έχουν κάνει εξάλλου τόσοι και τόσοι στο διάβα της ιστορίας.

Πρέπει να πω ότι πάντα ζούσαμε σε μια εποχή τόσο διαφορετική ως προς το ειδικό της βάρος από τη σημερινή, που δεν έβρισκα ποτέ τον απαραίτητο χρόνο για να καταλάβω την Αινειάδα, και αναμφισβήτητα μέχρι πριν από λίγους μήνες θα μου είχε φανεί τρελό το ενδεχόμενο να κλειστώ στο σπίτι για να το κάνω, δεν είχα την παραμικρή πρόθεση. Να προσθέσω επίσης ότι μια χαρά ένιωθα εξακολουθώντας να ζω χωρίς να έχω ακόμα συλλάβει το νόημά της, ο στόχος αυτός ήταν πολύ χαμηλά στη λίστα των πραγμάτων που είχα να κάνω –μαζί με το, ξέρω κι εγώ, να διαβάσω όλες τις Βέ-

δες, να βελτιώσω τα ισπανικά μου, να μάθω να χορεύω— γνωρίζοντας ότι πιθανότατα δεν θα τα έκανα ποτέ, υπερβολικά βυθισμένη στη συλλογική «ύβρι»⁴ που επέβαλλε σε όλους να τρέχουμε, να παράγουμε, να κάνουμε επίδειξη, να ταξιδεύουμε, να χτίζουμε και να γκρεμίζουμε. Σίγουρα πάντως, κανείς δεν έδειχνε να γυρεύει διακαώς το νόημα της Αινειάδας. Πόσο μάλλον να το απαιτεί από μένα: εδώ και αιώνες ο κόσμος στεκόταν μια χαρά στα πόδια του αγνοώντας τον Βιργίλιο και τον Αινεία του, κι όλοι στεκόμασταν στα πόδια μας, μια χαρά βολεμένοι.

Ώσπου μια μέρα, από τις τελευταίες που πέρασα στη Ρώμη, πήγα εκείνο το μπλοκάκι στον εκδότη μου, σαν να του πήγαινα ένα κειμήλιο, για να χαμογελάσουμε με τις αναμνήσεις που είχαν διασωθεί και με τα βιβλία που δεν είχαν γεννηθεί ποτέ. Τόλμησα ακόμα και να πω: «Τι θα λέγατε να έγραφα ένα βιβλίο για τους καλούς λόγους που θα είχε κανείς να μισεί τον Αινεία;». Λίγο καιρό αργότερα, ο Αινείας πρόβαλε μπροστά μου ως αναγκαιότητα. Κάποιος θα το έλεγε κάρμα, όμως για μένα ήταν η αξίωση να σοβαρευτώ.

Το ότι ο κόσμος όπου γεννηθήκαμε και ζούσαμε πάντα θα εξακολουθούσε κάθε πρωί να ξυπνάει ίδιος κι απαράλλαχτος—κι ακόμα καλύτερος από τον χτεσινό— ούτε ήταν γραμμένο πουθενά ούτε μας το είχε εγγυηθεί κανείς.

Κι όμως το πιστεύαμε και καθησυχάζαμε ο ένας τον άλλον.

Εξάλλου, ο Αινείας δεν ήταν το είδος ήρωα που μια ωραία πρωία σκάει μύτη από τα σχολικά εγχειρίδια και χαράζεται ανεξίτηλα στη φαντασία μας— δεν είναι ένας Αχιλλέας, που λειτουργεί ως αρχέτυπο σε κάθε παράτολμη προσπάθειά μας, ούτε ένας Οδυσσεάς, που τον φέρνουμε την κατάλληλη

4. Ελληνικά στο κείμενο, με την αρχαιοελληνική της σημασία.

στιγμή στην επιφάνεια προκειμένου να δικαιολογήσουμε τη δίψα μας για περιπέτεια. Και σίγουρα η *Αινειάδα* δεν είναι το βιβλίο που πρέπει να βρίσκεται στο κομοδίνο για να συνοδεύει τα ευφάνταστα όνειρά μας – συνήθως βρίσκεται ξεχασμένη στα πάνω ράφια της βιβλιοθήκης, ανάμεσα στα βιβλία που δεν πρόκειται να ξαναδιαβάσει κανείς, αλλά που από δεισιδαιμονία δεν τολμάει και να τα ξεφορτωθεί.

Να όμως που πέφτεις πάνω στον *Αινεία*. Και μάλιστα, σκοντάφτεις την ώρα που περνάει – αν δεν έχεις ήδη γονατίσει. Πέφτεις πάνω στον Βιργίλιο όταν ο κόσμος μας, που τον θεωρούσαμε αμετάβλητο και αιώνιο, έχει πια γίνει σμπάραλια. Κι εμείς μαζί του. Έτσι, παρότι γνώριζα την *Αινειάδα* από τα χρόνια του σχολείου, και μάλιστα στο Πανεπιστήμιο είχα δώσει εξετάσεις στον Βιργίλιο, την ξαναβρήκα επισήμως μπροστά μου τις πρώτες μέρες του Μάρτη αυτού του χρόνου,⁵ στη διάρκεια της υγειονομικής απομόνωσης που μας επέβαλε η πανδημία.

Θα φανεί παράξενο που το λέω – φαίνεται παράξενο πάνω απ' όλα σ' εμένα, ενώ γράφω. Κι όμως, τότε συνάντησα για πρώτη φορά τον *Αινεία*.

* * *

Σ' ένα άρθρο με τίτλο «Noi, Enea»,⁶ που δημοσιεύτηκε το 1949 στο περιοδικό *La fieria letteraria*, ο ποιητής Τζόρτζιο Καπρόνι γράφει:

Γύρισα πολλές πόλεις της Ιταλίας, όμως τον *Αινεία* τον γνώρισα αλλού. Τουλάχιστον δεν γνώρισα τον μοναδικό

5. Του 2020.

6. «Εμείς, ο *Αινείας*».

πιθανό Αινεία, τον μοναδικό Αινεία, ολοζώντανο μέσα στη μοναξιά και την ανθρωπιά του. Τον μοναδικό Αινεία που τέλος πάντων άξιζε πράγματι ένα μνημείο στη μέση μιας πλατείας, σύμβολο μοναδικό όλης της σύγχρονης ανθρωπότητας, σε αυτούς τους καιρούς που ο άνθρωπος είναι στ' αλήθεια μόνος πάνω στη γη, κουβαλώντας στις πλάτες του το βάρος μια παράδοσης που πασχίζει να στηρίξει, ενώ εκείνη δεν τον στηρίζει πια, κι έχοντας στο χέρι του μια ελπίδα ακόμα πάρα πολύ αδύναμη και τρεμάμενη, για να μπορεί ν' ακουμπήσει πάνω της, την οποία ωστόσο αυτός οφείλει να διασώσει.

Η αρχική αναφορά εστιάζει στο μικρό μνημείο του Αινεία που κοσμεί την πλατεία Μπαντιέρα στη Γένοβα, έργο του Φραντσέσκο Μπαράττα (1726). Πρόκειται για ένα από τα ελάχιστα αφιερωμένα στον ήρωα από την Τροία αγάλματα που βρίσκονται στην Ιταλία – κι αυτό λέει πολλά για τα αισθήματα, λησμοσύνης και ενόχλησης συνάμα, που ανέκαθεν έτρεφε ο λαός για τον Βιργίλιο, μιας και, αν δεχτούμε την Αινειάδα, ο Αινείας την Ιταλία την έχτισε *ex novo*, απ' την αρχή.

Θαυμάζοντας το γενοβέζικο μνημείο του εξόριστου που προχωράει κατάκοπος, με τον πατέρα στους ώμους του και τον μικρό του γιο από το χέρι, ο Καπρόνι αποφάσισε να μαζέψει τρία ποιήματα αφιερωμένα στην καταπονημένη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο Ιταλία κάτω από τον τίτλο *Il passaggio di Enea*⁷ (1956). Κι εγώ, ξαναδιαβάζοντας το απόσπασμα που αναφέρω πιο πάνω –και καταλαβαίνοντάς το επιτέλους, θέλοντας και μη– ένωσα πως η Αινειάδα μου έγινε ξαφνικά απαραίτητη. Τόσο απαραίτητη, που, κάποιες

7. Το πέρασμα του Αινεία.

μέρες του Απριλίου, αναρωτήθηκα πώς θα τα είχα βγάλει πέρα χωρίς αυτήν.

Γιατί, στο μεταξύ, «η σύγχρονη ανθρωπότητα» που βαδίζει πάνω στα ίδια της τα ερείπια ξάφνου είχαμε γίνει εμείς. Τότε και εγώ, όπως ο Καπρόνι, «συνάντησα» τον μοναδικό πιθανό Αινεία «μέσα στη μοναξιά και την ανθρωπιά του».

Ενώ γύρω μου ο κόσμος δοκίμαζε να συντηρήσει έναν τρόπο ζωής που δεν μπορούσε πια να συντηρήσει, και ενώ κάθε ελπίδα ήταν ακόμα υπερβολικά εύθραυστη για να μπορούμε πάνω της να κάνουμε σχέδια και προβλέψεις, άρχισα να διακρίνω το νόημα της Αινειάδας που πάντα ήμουν ανίκανη να αδράξω. Μαζί με αυτό, εκδηλώθηκε και η επείγουσα ανάγκη μου να γράψω γι' αυτήν.

Έτσι, κάλεσα πάλι τον εκδότη μου, χωρίς πια να τολμήσω να περιγελάσω τον Βιργίλιο – αντίθετα, μάλιστα, μερικές φορές ξαναδιαβάζοντας την Αινειάδα έκλαψα κιόλας. Έτσι γεννήθηκε αυτό το βιβλίο.

* * *

Infandum, regina, iubes renovare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
eruerint Danaï, quaeque ipse miserrima vidi
et quorum pars magna fui.

(Αιν., II, 3-6)

Προστάξεις με, βασίλισσα, πόνο ανείπωτο να ξαναζω-
ντανέψω,
πώς χάλασαν οι Δαναοί τη δύναμη των Τρώων,
πώς γκρέμισαν το δύστυχο βασίλειο,
κι όλο τον πόνο που είδα, που ήμουν κι εγώ κομμάτι του
μεγάλο.

Τα λόγια μου λίγο παραπάνω μπορεί να φανούν σπαραχτικά, δεν δυσκολεύομαι να το πιστέψω. Δεν είναι σίγουρα πρόθεσή μου να κάνω σαν τη Διδώ στους πιο πάνω στίχους και να *renovare dolorem* (να ξαναζωντανέψω τον πόνο) με αυτό το βιβλίο, για να το πω με τα λόγια του Βιργιλίου, τα οποία έχουν γίνει μια γνωστή ρήση που περιγράφει όποιον απολαμβάνει να στρίβει το μαχαίρι στην πληγή.

Από την πλευρά μου, έχω συναίσθηση ότι πράγματι είναι λίγοι εκείνοι που θυμούνται μέχρι σήμερα ότι ταλαιπωρήθηκαν μελετώντας την *Αινειάδα*. Γιατί κανείς δεν θυμάται καν να την έχει μελετήσει ποτέ. Κι όμως, όλοι έχουμε ταλαιπωρηθεί, ναι –αρκετά, μάλιστα–, πιο πολύ από πλήξη προσπαθώντας να παρακολουθήσουμε την πλοκή της ή από ντροπή δοκιμάζοντας να απαγγείλουμε ρυθμικά τα εξάμετρά της. Όμως –ώ του θαύματος!– την *Αινειάδα* την ξεχάσαμε αμέσως, λες και μας επιτράπηκε, ξαφνικά, φτάνοντας στην τελευταία σελίδα, να βουτήξουμε στον ποταμό της Λήθης.

Το ποίημα του Βιργιλίου είναι, πράγματι, ένα δυνατό έργο, όμως η εξοικείωση με αυτό εξαφανίζεται με το που κλείνεις τα σχολικά βιβλία λογοτεχνίας και αφήνει μέσα στο κεφάλι σου το πιο μυστηριώδες –αλλά χωρίς αμφιβολία το πιο χαρακτηριστικό– παράδειγμα *tabula rasa*, «άγραφου πίνακα». Περιττό να ψάχνω για ελαφρυντικά. Επίσης είναι λίγο άνανδρο να προσπαθώ να οχυρώνομαι πίσω από τη δικαιολογία: «Μα εγώ δεν πήγα καν στο Κλασικό!». Λυπάμαι που θα ενημερώσω τους πιο αφηρημένους ότι την *Αινειάδα* τη διδασκόμαστε κυρίως στο γυμνάσιο, το οποίο έχουμε βγάλει όλοι, έστω και μόνο για να είμαστε εντάξει με το γράμμα του νόμου. Στα ιταλικά, φυσικά, όχι στα λατινικά – αυτό θα συμβεί σε κατοπινά σχολικά χρόνια, για όποιον

πεισματάρη επιλέξει να επιμείνει στο Κλασικό. Και στο γυμνάσιο δεν τη διδασκόμαστε ούτε λίγο ούτε στραβά.

Πράγματι, η *Αινειάδα* είναι ουσιώδες κομμάτι στο πρόγραμμα ενός μαθήματος που είναι πιο θρυλικό κι από το όνομα που φέρει, «επικό» ακριβώς, το οποίο ακολουθεί πιστά τον μαθηματικό τύπο διαγραφής κάθε γνώσης και μπορεί να συνοψιστεί σε μία φράση: «*Το κάνουμε στο σχολείο*». Προσοχή στο ρήμα που χρησιμοποιήσα: όχι το μάθαμε, το κάνουμε, με την έννοια ότι το κατασκευάζουμε, το παράγουμε κανονικά. Στην ουσία, ρίχνουμε τις βάσεις της *damnatio memoriae*,⁸ εξασφαλίζοντας έναν βαθμό ελάχιστα πάνω από τη βάση στο διαγώνισμα μέσα στην τάξη.

Αφότου ανακάλυψα τα δεινά που η ζωή –ή μήπως το πεπρωμένο; Θα προσπαθήσω να ξεκαθαρίσω τις ιδέες μου στη συνέχεια αυτού του δοκιμίου– επέβαλε στον Βιργίλιο, άλλο δεν κάνω από το να επαναλαμβάνω ότι «στο τέλος είχε αλλάξει γνώμη» σε όσους απορρίπτονται με περιφρονητικά λόγια την *Αινειάδα* ως υποτιθέμενο προϊόν της προπαγάνδας του Αυγούστου – προϊόν αποτυχημένο εξάλλου, λένε κακώς, αν συγκριθεί με τα σαφή πρότυπα αναφοράς, την *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια*. Ευκαιρία να υπερασπιστώ τον Βιργίλιο, κάτι που μου τυχαίνει αρκετά σπάνια, γιατί κανείς ποτέ δεν πήρε την πρωτοβουλία να μου αναφέρει για οποιονδήποτε λόγο την *Αινειάδα* – θα είναι αναμφισβήτητα επειδή συναναστρέφομαι τα λάθος άτομα. Κι όταν πήρα εγώ την πρωτοβουλία να αναφέρω την *Αινειάδα*, τα ξεφυσήματα, τα συμπονετικά λοξά χαμόγελα, τα ενοχλημένα πρόσω-

8. Καταδίκη της μνήμης: Λατινική φράση που αφορά την επίσημη απόφαση της πολιτείας να εξαλείψει κάθε ίχνος από τον βίο και τη δράση κάποιου προσώπου, προκειμένου να μην αμαυρώνει τη φήμη της.

πα, οι δικαιολογίες που προανέφερα, και που ακολούθησαν τα διασταχτικά σχόλιά μου, μ' έκαναν ν' αλλάξω αμέσως θέμα συζήτησης – σε κάθε περίπτωση, ζήτημα να συνέβη συνολικά μία ή δύο φορές από τα χρόνια του γυμνασίου.

Επομένως, ήρθε η στιγμή να αποδώσω δικαιοσύνη και να αναγνωρίσω στην *Αινειάδα* την αξία που δικαιούται. Για να το κάνω, πρέπει όλοι να φρεσκάrouμε τη μνήμη μας. Προτού γράψω, αναγκάστηκα να το κάνω κι εγώ με τη σειρά μου, εγώ που είχα σχεδόν ξεχάσει πως είχα διαβάσει ποτέ την *Αινειάδα*.

* * *

Υπάρχει μια σκηνή στη ραψωδία δ' της *Οδύσσειας*. Στο τέλος ενός συμποσίου στο ανάκτορο της Σπάρτης, ο Μενέλαος και ο Τηλέμαχος –που έχει φύγει από την Ιθάκη σε αναζήτηση του πατέρα του– ξεσπούν σε αναφιλητά, τσακισμένοι από τις αναμνήσεις για όσα υπέστησαν στη διάρκεια του πολέμου της Τροίας. Ένας πόνος που, αν είναι δυνατόν, γίνεται ακόμα πιο οξύς με τη συνομιλία τους. Τότε η Ελένη ρίχνει στο κρασί που απολαμβάνουν ο άντρας της και οι καλεσμένοι της ένα μυστηριώδες αιγυπτιακό φάρμακο, το *νηπενθές*. Ένα ματζούνι που δεν καταπολεμά αμέσως το κακό, αλλά μετριά-ζει τον πόνο του ανθρώπου εμποδίζοντάς τον να θυμάται.

Έτσι λοιπόν, ξαναδιαβάζοντας την *Αινειάδα* πριν από κάνα μήνα, ένιωσα πως γευόμουν την ποίηση του Βιργιλίου χωρίς να έχω προηγουμένως διαλύσει μέσα κάποιο αναλγητικό. Δεν ήταν βέβαια η πρώτη φορά που διάβαζα το ποίημα, κάθε άλλο, ήταν όμως η πρώτη φορά που διέκρινα το «κενό» κάτω από κάθε στίχο του. Συχνά έχω αναρωτηθεί τι με εμπόδιζε να καταλάβω την *Αινειάδα* παλαιότερα. Τι με κρατούσε και δεν την αποτύπωνα στο μυαλό μου και δεν

την ένιωθα κοντά μου, πέρα από την ανάγκη να τη μάθω «παπαγαλία» ενόψει κάποιου διαγωνίσματος. Η αναζήτηση μιας πιθανής απάντησης σε αυτά τα ερωτήματα μου είχε γίνει έμμονη ιδέα από τότε που, ανοίγοντας ξανά το ποίημα του Βιργιλίου, συνειδητοποίησα ότι δεν θυμόμουν απολύτως τίποτα – εκτός από κάποιες εικόνες και τη διαδοχή των γεγονότων στην πλοκή.

Στην πραγματικότητα, η επιστροφή μου στην *Αινειάδα* την περασμένη άνοιξη με αναστάτωσε. Μου φαινόταν πως είχα στα χέρια μου ένα βιβλίο ανέκδοτο, μια ιστορία που δεν ειπώθηκε ποτέ, την οποία έσπευδα να ανακαλύψω για πρώτη φορά. Βάλλθηκα να λέω στα κοντινά μου πρόσωπα τι με τρόμαζε πιο πολύ από την ιστορική δοκιμασία που βιώναμε όλοι, και το έκανα μέσω της *Αινειάδας*. Απροσδόκητα, καταλάβαμε ο ένας τον άλλον, αν όχι με μεγαλύτερη επιτυχία από πριν, σίγουρα με μεγαλύτερη ειλικρίνεια.

Οι στίχοι του Βιργιλίου ήταν μια λύτρωση. Λύτρωση μέσα από τη συνειδητοποίηση ότι ο πόνος φέρνει πόνο και μεγάλη αναστάτωση, ότι ο φόβος δεν φεύγει με το να του βάλεις τις φωνές, ότι η κόπωση έχει ένα ανείπωτο βάρος το οποίο ευχαρίστως θα ξεφορτωνόσουν, ότι δεν θα πηγαίνουν πάντα όλα καλά και κανείς διανοητικά υγιής δεν επιδιώκει να κάνει τον ήρωα, εκτός κι αν του το επιβάλουν με το ζόρι – και ότι ελάχιστα διδακτικά πράγματα υπάρχουν σε μια τραγωδία, εκτός κι αν την απολαμβάνεις στο θέατρο. Έτσι, τελικά, η *Αινειάδα* μου φάνηκε απαραίτητη, αφού επί χρόνια τη θεωρούσα ακατάληπτη και κενή νοήματος, κι αυτό συνέβη λόγω της χρονικής στιγμής που την ξαναδιάβασα.

Η επείγουσα ανάγκη δεν είχε στερήσει το νηπενθές μόνο από μένα, αλλά από μια ολόκληρη ιστορική εποχή. Πάει περίπατο το αναισθητικό με τη βοήθεια του οποίου είχαμε

ζήσει όλοι μέχρι μια μέρα πριν, ξάφνου οι συνθήκες μάς επέβαλλαν να σφίξουμε τα δόντια και ν' αντισταθούμε στον πόνο. Όμως κανείς δεν μπορούσε να θυμηθεί πώς, γιατί μια τέτοια δοκιμασία κανείς μας δεν την είχε βιώσει ποτέ. Και τότε, να τος ο Αινείας, «περαστικός» ξανά, τρεις χιλιάδες χρόνια αργότερα. Αυτή τη φορά δεν προχωράει πάνω στα απομεινάρια της Τροίας, αλλά στα δικά μας.

* * *

Ας σταθούμε μια στιγμή, προτού ξεκινήσουμε. Αν θυμάστε κάτι, οτιδήποτε, από την *Αινειάδα* (κάτι συγκεκριμένο, θέλω να πω, πραγματικό, όχι καμιά συνηθισμένη ξεθωριασμένη κοινοτοπία, κατάλληλη για τηλεοπτικά κουίζ ή για σταυρόλεξα, όπως «ο δύστυχος Αινείας που φεύγει από την Τροία με τον γέρο πατέρα του στην πλάτη» ή «η καημένη Διδώ που αυτοκτονεί από έρωτα»), σας παρακαλώ: ξεχάστε το για λίγο, τουλάχιστον για όσο χρόνο θα θελήσετε ν' αφιερώσετε σε αυτό το βιβλίο· ας είναι και λίγος, δεν πειράζει.

Αν όμως έχετε ξεχάσει τα πάντα –τομές, ρητορικά σχήματα, αναφορές στον Όμηρο και κατοπινές δαντικές διασκευές–, ακόμα καλύτερα: θα είναι πιο εύκολο και έντιμο να αφεθείτε να σας γοητεύσει, σε σημείο που να φέρει δάκρυα στα μάτια σας, μία από τις πιο τραγικές ανθρώπινες –και εκδοτικές– περιπέτειες στην ιστορία της λογοτεχνίας. Δεν απαιτούνται εδώ ούτε λεξικά ούτε παραφράσεις· οπλιστείτε καλύτερα με ενσυναίσθηση, όσο περισσότερη μπορείτε. Υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι διαθέτετε. Διαφορετικά, ξανασκεφτείτε πότε κύλησαν τα δάκρυά σας για ένα δικό σας *res*, ένα δικό σας πράγμα, μια δική σας υπόθεση.

Αυτό που ιστορεί η *Αινειάδα* –κι αυτό που θα ήθελα να σας πω κι εγώ– δεν είναι η ιστορία της Ρώμης ούτε η ιστο-

ρία του Αινεία. Είναι η ιστορία ενός ανθρώπου. Όχι του αρχαίου ανθρώπου, αλλά πιο πολύ του σύγχρονου ανθρώπου – ίσως και του μελλοντικού ανθρώπου, αν ήταν εφικτό να τον γνωρίσουμε. Αρκεί βέβαια να μην υπάρχει ουσιώδης διαφορά στον τρόπο που αισθανόμαστε, στον τρόπο που υποφέρουμε, να είναι δηλαδή θεμιτό να σκεφτόμαστε πως μια ήττα πονάει με διαφορετική ένταση στη φλεγόμενη Τροία ή στη νεόκτιστη Αγορά του Καίσαρα, στην ταραγμένη Φλωρεντία του Δάντη ή μπροστά σε μια ανώνυμη θύρα στο αεροδρόμιο του Φιουμιτσίνο.

Με δυο λόγια, η ιστορία της Αινειάδας είναι η ιστορία του ανθρώπου ως ανθρώπινου πλάσματος, με όλο τον μόχθο που απαιτείται για να ζει και να είναι άνθρωπος, και που παρ' όλα αυτά μάχεται, επιμένει, δεν τα παρατάει, σχεδόν πάντα συνθλίβεται για να συνεχίσει να είναι ο ίδιος άνθρωπος. Πόσες πόλεις, σπίτια, διακοπές στην εξοχή, αγάπες, συνήθειες, φίλοι και εχθροί, πολιτικά ιδεώδη, φιλοσοφικά συστήματα μπορούν να διαδεχτούν το ένα το άλλο μέσα σε μία μόνο ζωή; Και πόση ενέργεια μπορεί να καταναλωθεί για όλα αυτά; Πόσες φορές έχει ο άνθρωπος τη δυνατότητα, μέσα σε μία ζωή μονάχα, να απογοητευτεί και επομένως να χρειαστεί να αντιδράσει;

Υπάρχει, έχει οριστεί εξαρχής κάποιος μέγιστος αριθμός από μαχαιριές, εκατό, χίλιες, δέκα χιλιάδες; Υπάρχει ένα σφάλμα που σηματοδοτεί το όριο, ένα πλήγμα non plus ultra, ως εδώ και μη παρέκει, μια πτώση μετά από την οποία διακαιούμαστε να μην αντιδράσουμε πια; Τι όψη και τι συνέπειες έχει η τελειωτική απογοήτευση, αν τύχει να 'ρθει;

Η Αινειάδα μιλάει για το πώς από όλο αυτό το σκόρπισμα της ζωής κανείς δεν μπορεί ποτέ να αποδεσμευτεί. Αντίθετα, πρέπει να αντιστέκεται, ξανά και ξανά. Ως το τέλος.

II

Δακρύζοντας.

Η ιστορία του Βιργιλίου και της Αινειάδας

Η γαλήνη μου μηχανική, στεγνή,
ολόκληρη μου ανήκει,
η γήινη γαλήνη μου
χωρίς οργή, άγνωστη στους αγγέλους,
όλη κρυμμένη στη λευκή
ράχη ενός βιβλίου,
στην ορθογώνια σελίδα
κόμματα, κεφαλαία·
διαφεύγει η ευστροφία του νου,
σε γαλήνιες προοπτικές,
τα θέματα του Άδη.

(Τζόρτζιο Μανγκανέλλι, *Poesie*)

Ο Αινείας κλαίει. Στο μεταξύ η Τροία, κυριευμένη, παραδίδεται στις φλόγες.

Και ο Βιργίλιος ευχόταν την ίδια μοίρα μέσα στις φλόγες για την Αινειάδα, όταν αυτό που είχε γίνει στάχτη ήταν οι δημοκρατικοί θεσμοί της Ρώμης.

Sunt hic etiam sua praemia laudi,
sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.

Κι εδώ ακόμα, η δόξα έχει την ανταμοιβή της,
τα πράγματα έχουν δάκρυα κι η αγωνία της θνητότητας
αγγίζει την καρδιά.

Αν όλα «τα πράγματα έχουν δάκρυα» (Αιν., I, 461-462), ποιος ξέρει πόσα δάκρυα πρέπει να έχυσε ο ποιητής από τη Μάντουα μέσα σε οκτώ εννιά χρόνια αδιάκοπης δουλειάς. Ημιτελούς. Γιατί η *Αινειάδα* δεν είναι παρά ένα σκαρίφημα. Μια δοκιμή. Ένα προσχέδιο. Η *Αινειάδα* υπήρξε ακριβώς μία απόπειρα. Που δεν πέτυχε. Και που ο Βιργίλιος ήθελε οπωσδήποτε να καταστρέψει, για να την εμποδίσει να φτάσει έτσι όπως ήταν στα χέρια των επιγόνων. Δηλαδή στα δικά μας.

Δακρύζοντας στην Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατία

Tantum magna suo debet Verona Catullo,
quantum parva suo Mantua Vergilio.

Τόσα οφείλει η μεγάλη Βερόνα στον Κάτουλλό της,
όσα κι η μικρή Μάντουα στον Βιργίλιό της.

Αν θέλουμε να είμαστε σχολαστικοί, παραφράζοντας τον ποιητή Μαρτιάλη (Επίγραμμα 195), πιο πολλά από τη Μάντουα χρωστάει η αρχαία Andes, που σήμερα ταυτίζεται (αν και όχι ομόφωνα) με το Πιέτολε, ένα κομμάτι της κοινότητας που φέρει μάλιστα το όνομα του ποιητή (*Βιρτζίλιο*). Σε αυτό το αραιοκατοικημένο χωριό γεννήθηκε ο ποιητής στις 15 Οκτωβρίου του έτους 70 π.Χ.

Αν η λογοτεχνική περιπέτεια του Βιργιλίου είναι ένα χωνευτήριο για προμηνύματα, συμπτώσεις και ανεπανάληπτες συναντήσεις της Ιστορίας, τις οποίες αυτός έχει όλες σθεναρά εκπληρώσει –έχοντας ζήσει στο μεταίχμιο ανάμεσα στη Δημοκρατία και την Αυτοκρατορία, στα χρόνια που κυβέρνησαν ο Ιούλιος Καίσαρας και ο Οκταβιανός Αύγουστος και, για να μην υστερήσει σε τίποτα, πέθανε στο κατώφλι της έλευσης του Ιησού Χριστού– η ανθρώπινη περιπέτειά

του, όπως και η *Αινειάδα*, αρχίζει και αυτή κάτω από τον αστερισμό των δακρύων.

Ας ξεκινήσουμε από την ετυμολογία του ονόματος της γενέτειρας πόλης του. Πράγματι, φαίνεται ότι η Μάντουα οφείλει το όνομά της στην προφήτισσα Μαντώ, κόρη του Θηβαίου μάντη Τειρεσία – από εκείνη προέρχεται και η ιταλική λέξη *mantica*, από την ελληνική *μαντική τέχνη*, τέχνη της πρόβλεψης του μέλλοντος μέσα από την ερμηνεία πολλών και διαφόρων σημαδιών. Φεύγοντας κυνηγημένη από τη Θήβα κι έπειτα από πολλές περιπλανήσεις, άγνωστο πώς, αναποφάσιστη αν θα σταματούσε στην ηλιόλουστη Τουρκία ή στην κοιλάδα του Πάδου, που σήμερα, όπως και τότε, κατακλύζεται από ενοχλητικά κουνούπια, η Μαντώ επέλεξε να ιδρύσει τη Μάντουα γεμίζοντας μια βαλτώδη λίμνη με τα δάκρυά της. Περιττό εδώ να καταφύγουμε στις υπηρεσίες κάποιου μάντη για να καταλάβουμε κάτω από ποιο άστρο ήρθε στον κόσμο ο Βιργίλιος.

Κάποιοι λένε πως ο πατέρας του ήταν αγγειοπλάστης· κατ' άλλους ήταν χωρικός ή μελισσοκόμος. Αυτό που είναι αδιαμφισβήτητο είναι ότι ο άνδρας εκείνος απείχε παρασάγγας από το προφίλ του διανοούμενου, στο στίλ του Κικέρωνα, ο οποίος, ειδικά εκείνα τα χρόνια (το 63 π.Χ. για την ακρίβεια), ανερχόταν στην υπατεία στηλιτεύοντας και αγορεύοντας – με σκοπό, μεταξύ άλλων, να δείξει στους συγχρόνους του, καθώς και στους επιγόνους, πώς έπρεπε να πορευτεί ο κόσμος.

Η καμπή στη ζωή του Μάρωνα του Πρεσβύτερου⁹ ήταν όταν κατάφερε να παντρευτεί τη Μάγια Πόλλα, την κόρη του πάτρωνά του, αποκτώντας έτσι ως δωρεά εκείνη τη χούφτα γης που ανέκαθεν κοφομεσιαζόταν να καλλιεργεί. Αυ-

9. Του πατέρα του Βιργιλίου.

τά ακριβώς τα αγροτικά τοπία θα υμνήσει στη συνέχεια ο Βιργίλιος στα *Βουκολικά* και τα *Γεωργικά* του – με περισσότερα νοσταλγίας, οδύνης και τελικά απογοήτευσης· με δυο λόγια, και άλλων δακρύων.

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι όλες οι φιλοδοξίες της οικογένειας, η οποία μόλις απέκτησε «περιουσία» και επομένως έγινε λιγάκι αστή, εναποτέθηκαν στον μικρό Βιργίλιο, του οποίου τα χέρια αποσπάστηκαν αμέσως από τις αγροτικές εργασίες και αφοσιώθηκαν επιμελώς στα σχολικά θρανία. Έτσι, τα βιβλία και τα μαθήματα, αρχικά στην Κρεμόνα και στη συνέχεια στο Μιλάνο, μετρίασαν στα αυτιά του νεαρού τα ουρλιαχτά και το σάστισμα της Ρώμης, όπου η πρώτη τριανδρία, των Καίσαρα, Πομπηίου και Κράσσου (60 π.Χ.), ετοιμαζόταν να βουλιάξει στην κινούμενη άμμο των εμφυλίων πολέμων.

Αφού ολοκλήρωσε με λαμπρά αποτελέσματα τη βασική του εκπαίδευση, ο εικοσάχρονος Βιργίλιος δεν θα μπορούσε να διαλέξει χειρότερη ιστορική στιγμή για να εμφανιστεί στη σκηνή της διανοούμενης πόλης του imperium sine fine, της «αυτοκρατορίας χωρίς σύνορα» (*Αιν.*, I, 279) που είχε τάξει ο Δίας στον Αινεία και τους απογόνους του. Και όμως, σύντομα τα πράγματα θα επιδεινωθούν ακόμα περισσότερο, επιβεβαιώνοντας τη ρήση ότι ενός κακού μύρια έπονται. Και μύρια δάκρυα, επίσης, να προσθέσω.

Έτσι, γύρω στο 50 π.Χ. (ή λίγο νωρίτερα) ένας νεαρός γεννημένος στα περίχωρα της Μάντουα εμφανίστηκε στη Ρώμη, στον όμορφο κόσμο των σχολών ρητορικής, γεμάτος όνειρα, ελπίδες και αισιοδοξία – και γι' αυτό ολότελα ανήμπορος να προβλέψει και να αποκραυπογραφήσει την πολιτική αστάθεια της εποχής του.